

Hrvatsko pitanje 1860./61. godine

PETAR KORUNIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

U ovom radu autor raspravlja o sociopolitičkom programu iz 1861. godine pod naslovom: »Hrvatsko pitanje«. To je program hrvatske *Narodne stranke* i Hrvatskog sabora, tj. to je program hrvatskoga nacionalnog pokreta u cjelini. Osnovni cilj tog programa bio je formirati i organizirati hrvatsku duhovno-kulturnu i nacionalno-političku zajednicu, te osnovati i organizirati modernu samostalnu hrvatsku državu, ujedinjenu trojednu Kraljevinu Hrvatsku. Autor pokazuje da u trojedinj Kraljevini Hrvatskoj tada ne postoji ni jedno drugo nacionalno »pitanje« (kao nacionalno-politički program, osim hrvatskoga) niti jedan drugi nacionalni pokret (osim hrvatskoga), jer to ne dopuštaju ni povijesni ni društveni ni civilizacijski uvjeti.

I.

Predmet rasprave

»Hrvatsko je pitanje mnogostručno. Glavne su mu točke: autonomija, ili po naški samouprava, održanje Međimurja, sjedinjenje i uređenje granice (tj. Vojne Krajine), pridruženje Dalmacije, uređenje odnosa s Ugarskom. (...) Održati cjelokupnost staroga hrvatskoga zemljišta, nepustiti strancu ni jedan pedalj svoje zemlje, to mora biti najveća briga Hrvata.«

Hrvatsko pitanje, »Pozor«, br. 23, 1861.

1. *Uvod*. U prilogu ovoga rada donosim dokument pod naslovom: »Hrvatsko pitanje«. Riječ je o najsžaetije izraženom hrvatskom nacionalno-političkom programu. Objavio ga je početkom 1861. godine list »Pozor«, glasilo hrvatske *Narodne stranke*. Tim povodom raspravljam o identitetu hrvatske nacije i o temeljnim nacionalnim vrijednostima i strukturama koje taj program sadržava.¹

¹ Ovaj rad dio je opsežnih istraživanja o hrvatskoj politici, razvoju političke misli, hrvatskoj državnopravnoj tradiciji, sustavu nacionalnih vrijednosti i porijeklu hrvatske nacije.

Taj program jasno upućuje na postojanje *hrvatskoga nacionalnog pokreta* koji teži da riješi »hrvatsko pitanje«, kao što su tada to nastojali riješiti drugi europski narodi unutar svojih »nacionalnih pitanja«.

2. »*Hrvatsko pitanje*« – Ako proučavamo XIX. stoljeće, razdoblje kada su suvremenici stvorili taj pojam i program, moramo se najprije upitati: je li nam danas taj termin jasan? Prije svega, je li suvremenicima bio jasan? Napokon, je li pojam i program »hrvatsko pitanje«, njegov opseg i sadržaj, istražen i objašnjen u historiografiji? Na sva ta pitanja još ne možemo potvrdno odgovoriti. Zašto? Na sve to pokušat ću ukratko odgovoriti.

3. *Semantičko i povijesno objašnjenje pojma*. Ispitajmo najprije izvorno značenje pojma »hrvatsko pitanje«. Prije svega, dakako, recimo nešto o pojmu »pitanje«, kao najvažnijem dijelu, koji u sebi sadržava složenu povijesnu i društvenu strukturu i određeni program.

»Pitanje« (die Frage, problem) kao pojam, koji se odnosi na povijesne i društvene procese, ovdje pokazuje na ono o čemu se govori, tj. na ono o čemu se raspravlja, o čemu se traži povijesno i društveno rješenje; dakle, rješenje određenih povijesnih problema. U tom smislu riječ je o povijesnim i društvenim problemima, tj. »pitanjima«, oko kojih postoji slaganje ili neslaganje više interesnih društvenih grupa, političkih stranaka ili različitih naroda. A tada je riječ o »pitanju« na koje nije lako odgovoriti i koje nije lako riješiti, jer u sebi krije određene probleme i moguće konflikte, osobito kada je riječ o nacionalnim pokretima i pojavi raznih nacionalizama. U tom slučaju, kada je riječ o problemima povijesnoga i društvenog razvoja, »pitanje« se ovdje odnosi na povijesne procese i na povijest jednoga naroda ili na povijest više naroda i na njihove međusobne odnose. Štoviše, u tom povijesnom značenju, »pitanje« se iskazuje ne samo kao *povijesni proces* već i kao *povijesna/društvena struktura*.

Upravo sve to potvrđuje dokument »Hrvatsko pitanje«, o kojemu je riječ. Kao i u brojnim drugim izvorima,² koje ćemo istraživati u opsežnoj raspravi, u tom je dokumentu pojam »pitanje« povezan s terminom »hrvatski« (»hrvatsko pitanje«), a odnosi se na složene međusobno povezane povijesne i društvene procese: na vrlo značajno razdoblje povijesti hrvatskoga naroda i rješenje njegova nacionalnoga »pitanja«. Taj pojam ujedno u sebi sadržava, kako ćemo upoznati, najvažnije vrijednosti i strukture iskazane u hrvatskome nacionalnom i sociopolitičkom programu. Nadalje, taj termin također iskazuje određeni svjetonazor: »hrvatsko pitanje« je jedan od najvažnijih pojmova, koji u sebi sadržava najvažnije vrijednosti i strukture u cjelokupnoj političkoj misli gotovo kod svih hrvatskih političara 1860.–61. godine. A promatramo li preko povijesnih i društvenih procesa, onda je svakako riječ o određenju identiteta hrvatskoga naroda i o njegovoj transformaciji u modernu naciju. Zbog ograničenog prostora, ovdje navodim samo najvažnije aspekte pojma/strukture »pitanje« koje nalazimo u povijesnim dokumentima.

² Usp. brojne programe i članke objavljene u listu »Pozor« 1860. i 1861. godine, zatim zbirke dokumenata: *Spisi saborski Sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.*, izdali D. Kušlan i M. Šuhaj, sv. I.–IV., Zagreb, 1862.; *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držan u Zagrebu god. 1861.*, Zagreb, 1862.

Prvo, hrvatski političari pojam »pitanje«, u najopćenitijem smislu povezuju s *narodom* i time s organiziranim *narodnim pokretom* jednoga naroda. Povezuju ga, dakle, s političkom, društvenom i kulturnom organizacijom jednoga naroda i razvojem njegove individualnosti uopće. Uz brojne druge primjere, o tome svjedoče ove riječi F. Račkoga: »Ali u *narodu*, koji želi kao takav stupiti na pozorište *političko*, napose u narodu koji bi rado postao djeliteljem u europskoj politici, nesmiije biti narodnih stranaka tj. takovih, koji zanijekavši svoj narod, njegovu *prošlost* i *budućnost* prijanjaju uz drugi, ma kako prijateljski i srodni narod. U svih *narodnih pitanja*, koja se tiču opstanka i razvitka narodnoga, svaki narod, koji želi biti političkim faktorom, u svih razreda svoga pučanstva, u radnji i težnji, u ljubavi i ufanju, mora se pokazati kao organizacijska cjelina, kao jedan čovjek. U *narodnih pitanja* moraju stati svi za jednoga, a jedan za sve. Ova *narodna pitanja*, nastojanje političko oko njih, pravac, težnja i radnja kako da se izvedu, sačinjavaju *narodnu politiku*. Oko narodne politike mora dakle nastojati sav narod bez ikakove iznimke.³

Drugo, oni zatim pojam »pitanje« najuže povezuju s »narodnim pokretima« u Europi, tj. s pokretima europskih naroda koji teže vlastitoj organizaciji na cjelokupnom području javnoga života. U prvom redu misle na one narode koji svjesno teže političkom i nacionalnom strukturiranju, koji teže organizaciji vlastite nacije. Oni nadalje naglašavaju da europski »narodni pokreti« utječu na »narodne pokrete« u Habsburškoj monarhiji i posebno na razvoj »narodnog pokreta« u Hrvata i time na rješenje »hrvatskog pitanja«. Uz brojne druge primjere, o tome također F. Rački piše:

»U životu naroda europskih opaža se u naše doba neki neobični pokret, koji ne može proći bez izvanrednih promjena u međunarodnim odnosima. Taj pokret u ovo prosvječeno doba ne bi htio biti bez svakoga *pravnoga temelja*; s toga opažamo da taj narod svoje težnje opravdava i brani prirodnim a onaj povijesnim pravom; ovaj poziva se na vječne zakone usadene u srce svakoga naroda, onaj pak na starovječne listine. Narod hrvatski ne htjede biti posljednji u tom narodnom pokretu; pa da se ne bi (hrvatski narod) ni kosnuo bio, on sam (tj. narodni pokret u Europi; op. P. K.) bi ga bio povukao u svoje kolo; jer on (hrvatski narod) je 'četa na predstraži dvaju svjetova'. Ali pokret hrvatski u tom je sretniji od mnogih drugih, što se može nasloniti na jedno i drugo, na prirodno i na povijesno, (...).«⁴

Drugim riječima, sve narode u Europi, bez obzira na veličinu i porijeklo, u tijeku sveopćih povijesnih i društvenih promjena i procesa, zahvatili su »narodni pokreti« u tijeku kojih rješavaju svoja »narodna pitanja«. Ni jedan narod nije izuzet od toga povijesnoga kretanja.⁵ Po njima, u Europi su u naj-

³ F. Rački, Slike iz Sabora trojedne kraljevine, »Pozor« br. 234, 11. listopada 1861.

⁴ F. Rački, *Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga na narodne dynastie*, Beč, 1861., III.–IV. Usp. o tome brojne članke u »Pozoru« 1860.–1861.

⁵ »Narodi u Europi žive u društvu, u jednoj velikoj općini (tj. zajednici). Nema ni jednoga naroda, ma koliko malena i neznatna, koji nebi posredno ili neposredno učestvovao u svim općim pitanjima ove velike općine. U ovoj solidarnosti narodnih interesa leži bitnost europske politike, i još više: leži karakter međunarodnoga prava današnjeg doba. Ni jedan narod u Europi nesmiije danas s oka pustiti što se danas oko njega zbiva, ako neće biti igračkom ili oruđem drugomu. Dapače solidarnost između narodnih interesa

većem zamahu talijansko i njemačko »pitanje«, koja utječu na razvoj svih ostalih. Uz to, po svojoj važnosti za Balkan, prisutno je tzv. »istočno pitanje«.

Treće, oni pojam »pitanje« također povezuju s narodnim pokretima u Habsburškoj monarhiji uopće i u ugarskoj kruni napose. O tome svjedoče mnogobrojni dokumenti.⁶ Prema njihovu uvjerenju, Monarhija je nastala slobodnom voljom samostalnih narodnih država: »Austrija (tj. austrijska carevina) nije postala ni silom oružja ni genijom kojega velikog državnika, već polaganim pristupanjem samostalnih država u savez uzajamni pod jednom dinastijom; jer u tom savezu vidjeli su slavije i čvršće jamstvo svoga razvitka, no u razjedinjenosti.«⁷

Dakle, prema njihovu uvjerenju Monarhija je nastala federativnim putem, tj. putem međunarodnih ugovora između Krune i naroda koji su pristupali Habsburškoj monarhiji. Ona je stoga interesna zajednica ravnopravnih naroda: »Ova zajednica interesa moralnih i materijalnih jest jedini vez, koji raznorodne elemente u državi austrijskoj spaja.«⁸ Prema tome, Habsburška monarhija kao interesna zajednica ravnopravnih naroda, nakon rušenja feudalnog sustava i u tijeku izgradnje modernoga građanskog društva, treba da se preuredi u konfederativnu demokratsku zajednicu. Bili su uvjereni da bi se jedino tako riješila sva »narodna pitanja« te očuvala nacionalna cjelovitost i individualnost svih naroda u Monarhiji. U protivnome, isticali su oni, Monarhija će se raspasti.⁹

Četvrto, polazeći svjesno od spomenutih povijesnih i društvenih promjena i procesa, uočavajući također jasno na kojima se vrijednostima odvijaju ovi složeni društveni procesi, hrvatski političari su pojam/strukturu »pitanje« najuže povezali s hrvatskim narodnim pokretom. Povezuju ga, dakle, s pokretom hrvatskoga naroda, koji svjesno teži da organizira vlastitu nacionalnu zajednicu na svim područjima javnoga života. Dakako, organiziraju hrvatsku naciju unutar modernoga građanskog društva i unutar preuređene konfederativne Monarhije kao demokratske zajednice u svemu ravnopravnih nacija.

u Europi danas je tolika da narod, koji bi se htio oteti sudjelovanju u tom općem pokretu, bio bi i nehotice povučen od drugoga, koji se želi okoristiti njegovom nemarnošću i neumjećem.« Usp. »Pozor« br. 80, 8. travnja 1861.

⁶ Usp. dokumente navedene u bilj. br. 2.

⁷ F. Rački, *Političke misli hrvatskoga rodoljuba*, »Pozor« br. 81, 9. travnja 1861.

⁸ Na istome mjestu; usp. dokumente: *Spisi saborski Sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861*, nav. djelo, sv. II., str. 29–35, 151–155, 169–183, 242–251; sv. III., str. 112–121, 167–177, 193–205.

⁹ »Ova zajednica interesa moralnih i materijalnih jest jedini vez, koji raznorodne elemente u državi austrijskoj spaja, (...) Zajednički vez između raznih naroda u državi austrijskoj slabi i razriješava svaki politički sustav, koji njihove sobstvene (individualne) moralne i materijalne interese ili koji njihovo sobstveno bivstvo (tj. njihov identitet) i razvitak podkopava i ubija – drugim riječima: koji je protivan naravi i povijesti iste države. Stoga politički sustav, koji Austrijom upravlja kao jednakorodnom, narodnom državom, koji nema nikakva obzira na razne narodnosti, njihove raznovrsne potrebe, čudi, njihov različiti historijski razvitak, u kojem različiti narodi opažaju i čute ne jamstvo, no pogubnost i smrt svoga bivstva i razvitka – takav politički sustav, kao protivan zajednici interesa, razriješava i trga vez između naroda u austrijskoj državi tj. goni ju u propast.« »Pozor« br. 81, 9. travnja 1861.

Prema tome, »Hrvatsko pitanje« je program hrvatskoga nacionalnog pokreta. I doista, cjelokupna hrvatska javnost, sve javne institucije, političke stranke i grupe, bile su angažirane oko stvaranja programa »Hrvatsko pitanje«. Kod hrvatskog naroda ne postoji tada ni jedan drugi nacionalni pokret i ni jedno drugo »pitanje« kao nacionalni program. Tzv. »južnoslavenska ideja«, koju tada kao maglovitu ideju o kulturnoj suradnji svih južnih Slavena jednostrano zastupaju neki hrvatski intelektualci, nije imala značenje nacionalnog programa, niti je to mogla imati; jer tada ne postoji; ni južnoslavenski pokret niti »južnoslavensko pitanje«, pogotovo ne kao nacionalno »pitanje«.

Međutim, značenje će ovih povijesnih stavova i ciljeva postati jasniji ako istražimo ne samo pojam »hrvatsko pitanje«, već uz to kako sadržaj tako i osnovne strukture i vrijednosti hrvatskoga nacionalnog programa pod tim naslovom (»Hrvatsko pitanje«). Upustimo se u to istraživanje.

II.

Sadržaj, strukture i vrijednosti programa »Hrvatsko pitanje«

Nakon deset godina stanke, kada je za vrijeme neoapsolutizma (1850.–1860.) bila zamrla svaka slobodna javna djelatnost, hrvatski nacionalni pokret ušao je 1860./61. u najživlju i najvažniju etapu svoje organizacije. Naime, sada su ubrzano strukturiranje i razvoj građanskoga društva i nužni proces modernizacije, i time formiranje novoga pravnog i parlamentarnog sustava, nalagali mobilizaciju hrvatskog naroda na svim područjima njegova života: organizaciju novoga političkog, državnog, društvenog i kulturnog sustava. Sva su navedena područja, u njihovoj međusobnoj interakciji, podjednako važna za razvoj hrvatskog naroda i formiranje hrvatske nacije. No, predstavnici hrvatskog naroda, okupljeni sada unutar modernih političkih stranaka i nacionalnih institucija, posebnu su djelatnost iskazali na području političke i društvene te duhovno-kulturne organizacije hrvatske nacije. Najvažniju ulogu u tome imala je hrvatska *Narodna stranka*, te Hrvatski sabor i brojne druge nacionalne institucije.¹⁰

Osnovni ciljevi hrvatskog pokreta 1860./61. godine posve su jasno iskazani u dokumentu, tj. programu pod naslovom »Hrvatsko pitanje«.¹¹ Kako je rečeno, to je program hrvatske Narodne stranke, ali ujedno i program hrvatskoga nacionalnog pokreta u cjelini, oko kojega su se okupili svi na Hrvatskom saboru.

¹⁰ Usp. osnovnu literaturu o tom razdoblju: M. Gross i A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu (Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća)*, Zagreb, 1992.; J. Šidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda od 1860–1914*, Zagreb, 1968.; M. Polić, *Parlamentarna povijest kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1899.; V. Krestić, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Beograd, 1969.; J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb, 1973.

¹¹ O tome svjedoči mnogobrojna izvorna građa i konkretne akcije; usp. dokumente navedene u bilj. br. 2.

Prva rečenica u tekstu tog programa glasi: »Hrvatsko je pitanje mnogostručno.« To jest, »hrvatsko pitanje« je višestrano i raznovrsno. U svakom slučaju, Narodna stranka je »hrvatsko pitanje«, iskazano kao hrvatski nacionalni program, sada promatrala kao povijesni i društveni proces:

a) koji se javlja u mnogo naporednih ostvarenja i pojava na kulturnom, političkom, državnom, društvenom i gospodarskom području, i

b) koji je strukturiran na određenom sustavu općih/univerzalnih i naročito nacionalnih/posebnih vrijednosti, tj. na pravnim, političkim, državopravnim, društvenim i kulturnim vrijednostima.

Pomnom analizom toga nacionalnog programa možemo uočiti da ga hrvatska Narodna stranka i Hrvatski sabor 1861. iskazuju preko pet međusobno povezanih najvažnijih ciljeva, koji svaki za sebe tvori posebni podsustav. To su ovi ciljevi hrvatskog nacionalnog pokreta:

Prvo: postizanje teritorijalne cjelokupnosti hrvatskog etničkog i političkog prostora unutar homogene političke zajednice;

Drugo: postizanje političke i državne samouprave i autonomije, tj. ostvarenje potpune političke i državne samostalnosti i nezavisnosti;

Treće: organizacija i modernizacija hrvatske političke zajednice i hrvatske države na svim područjima javnoga života; osobito organizacija i modernizacija općina, kotareva, županija, urbanih sredina, sudstva, školstva, gospodarstva, uprave, vlasti, te formiranja najvažnijih nacionalnih institucija potrebnih za ostvarenje toga nacionalnog cilja;

Četvrto: postizanje ravnopravnog saveza ujedinjene trojedne Kraljevine Hrvatske s Kraljevinom Ugarskom, i to putem novoga međunarodnog ugovora dviju ravnopravnih država, i

Peto: da se cjelokupna Habsburška monarhija preuredi u konfederativnu demokratsku zajednicu ravnopravnih naroda.¹²

Lako je uočiti da je riječ o vrlo složenom sociopolitičkom projektu koji je strukturiran na brojnim povijesnim i društvenim vrijednostima. Istražimo stoga pomnije izvorne misli programa »Hrvatsko pitanje«. U ovom članku osvrnut ću se na samo prve dvije točke, dok ću se drugima baviti u drugom radu.

1. *Teritorijalna cjelokupnost hrvatskih pokrajina.* Hrvatskom se narodu 1860./61., kao i za revolucije 1848., na prvome, mjestu nametnulo »pitanje« ostvarenja teritorijalne cjelokupnosti hrvatskog etničkog i političkog prostora unutar homogene političke zajednice. A to bi se dakako postiglo ujedinjenjem svih hrvatskih historijskih pokrajina u jedinstvenu Kraljevinu Hrvatsku kao samostalnu državu. Koliko je taj cilj bio značajan, i preduvjet svakoga drugog razvoja i modernizacije hrvatske nacije, najbolje govore ove riječi tog programa: »Održati cjelokupnost staroga hrvatskog zemljišta, nepustiti strancu ni je-

¹² Usp. o tome: P. Korunić, Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću, *Povijesni prilozi*, vol. 10, Zagreb, 1991., 105–156; Isti, Hrvatski nacionalni i politički program 1848–49. godine (Prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i države Hrvatske), *Povijesni prilozi*, vol. 11, Zagreb, 1992., 179–252; Isti, O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici u XIX. stoljeću: Teorija o narodnoj zajednici (naciji) u djelu M. Pavlinovića 1862., *Povijesni prilozi*, vol. 12, Zagreb, 1993., 133–227.

dan pedalj svoje zemlje, to mora biti najveća briga Hrvata. Zlo po narode koji to upuštaju (tj. svoj etnički i politički teritorij prepuštaju drugima; op. P. K.)¹³

Odgovorimo odmah na pitanje o kojem je ovdje hrvatskom etničkom i političkom teritoriju («starom hrvatskom zemljištu») riječ kada Narodna stranka te Hrvatski sabor i cjelokupna hrvatska javnost traže njegovo ujedinjenje u jedinstvenu homogenu političku zajednicu: u ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku kao samostalnu državu. Ne samo na osnovi analize ovoga dokumenta («Hrvatsko pitanje») nego također na temelju uvida u mnogobrojne druge izvore – kako one koje je Narodna stranka sastavila tako i na osnovi brojnih saborskih spisa – jasno je da je riječ o ovim hrvatskim historijskim, tj. etničkim i političkim pokrajinama: Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji, Vojnoj krajini i Istri. U svim dokumentima, političkim novinama i brošurama, osobito u brojnim spisima i zaključcima Hrvatskog sabora 1861., hrvatski je narod zahtijevao da se sve navedene hrvatske pokrajine ujedine u cjelovitu Kraljevinu Hrvatsku kao samostalnu i u svemu nezavisnu državu. Prema tom programu, Kraljevina Hrvatska bi zatim, kao samostalna država, putem novih međudržavnih ugovora ugovorila interesne saveze s drugim narodnim državama unutar konfederativne Habsburške monarhije.¹⁴

Hrvatska Narodna stranka i Hrvatski sabor 1861. u cjelini svoj zahtjev i pravo za ujedinjenje hrvatskih pokrajina u jedinstvenu homogenu političku zajednicu, tj. u cjelovitu trojednu Kraljevinu Hrvatsku, osnivali su na ovim vrijednostima i strukturama:

a) *Na temelju etničkih načela*, tj. na osnovi vjere i uvjerenja da na čitavom tom prostoru živi pretežno homogena hrvatska etnička zajednica, da je to etnički teritorij hrvatskoga naroda.

b) *Na temelju prirodnog prava*, tj. prava što ga svaki čovjek i svaki narod ima na osnovi prirodnog reda stvari, te na osnovi ljudske i narodne prirode i prirodnog poretka.

c) *Na temelju narodnog i nacionalnog prava*, tj. na osnovi prirodnog prava svakog naroda da se razvija na svim područjima života i da unutar modernoga građanskog demokratskog društva sebe konstituiraju kao homogenu nacionalnu zajednicu.

d) *Na temelju hrvatskoga državnog prava*, tj. na osnovi vjere i uvjerenja, stečenog na povijesnim izvorima, da je to politički prostor hrvatskog naroda koji je nekada bio u sklopu srednjovjekovne hrvatske države.¹⁵

e) *Na temelju povijesnog prava*, tj. na osnovi hrvatskog povijesnog i državnog prava koji pokazuje da su spomenute hrvatske historijske pokrajine

¹³ Hrvatsko pitanje, »Pozor« 23, 28. siječnja 1861.; usp. o tome: »Pozor« god. 1860–1861; *Spisi saborski*, nav. djelo, i *Dnevnik sabora*, nav. dj.

¹⁴ Usp. o tome: *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, nav. djelo, nav. djelo, i *Spisi saborski*, nav. djelo; usp. radove navedene u bilj. br. 12.

¹⁵ Usp. »Adresse« Hrvatskog sabora 1861. godine, *Spisi saborski Sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, nav. djelo, sv. III., str. 112–121, 167–177, 193–205; usp. »Pozor«, 1860–1861., te *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, nav. dj.

nekada bile integralni dio hrvatske državi. No, to povijesno pravo hrvatski su političari usklađivali s prirodnim pravom i suvremenom idejom o slobodi, jednakosti i ravnopravnosti svih ljudi i svih naroda.¹⁶

f) *Na temelju hrvatske državopravne tradicije*, koja sadržava pravne dokaze da hrvatski narod tijekom svoje povijesti nije nikada izgubio pravo na spomenute pokrajine; nadalje, da taj povijesni i pravni kontinuitet jamči također međunarodno pravo iskazano preko ravnopravnih međunarodnih ugovora koji su tijekom povijesti nastali između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Ugarske te između predstavnika hrvatskog naroda i austrijskih careva.¹⁷

g) *Na temelju ideje o samostalnosti hrvatske političke zajednice*, tj. na osnovi sociopolitičkog programa prema kojem hrvatska politička zajednica treba da ima potpunu političku, zakonodavnu i ekonomsku samostalnost i nezavisnost: da ima formirano samostalno političko tijelo i/ili političko društvo.¹⁸

h) *Na temelju zahtjeva za jedinstvom i nedjeljivošću hrvatske političke zajednice* (cjelovite i homogene političke zajednice), tj. na osnovi hrvatskoga nacionalno-političkog programa, utemeljenog na sociopolitičkim vrijednostima i strukturama, prema kojem se jasno traži postizanje i održanje jedinstva i nedjeljivosti hrvatske političke zajednice i države Hrvatske.¹⁹

i) *Na temelju jasno iskazanog patriotizma*, tj. na osnovi razvijene individualne i/ili kolektivne društvene svijesti o postojanju svih navedenih vrijednosti i struktura, koje zajedno tvore identitet hrvatske nacionalne zajednice i svijesti o postojanju ove zajednice. Ta svijest, iskazana preko viših oblika svijesti, tj. preko nacionalnog programa i postupne mobilizacije šireg pučanstva, svjedoči o izraženom patriotizmu prema ujedinjenoj Kraljevini Hrvatskoj kao samostalnoj državi, kao svojoj užoj domovini.

j) *Na temelju legitimne nacionalne volje* za političkom moći i za konstitucijom hrvatske političke zajednice i hrvatske nacionalne države (Kraljevine Hrvatske), što je izraženo u mnogobrojnim dokumentima, osobito na Hrvatskom saboru 1861. godine.

k) *Na temelju programa o savezu hrvatske nacije s drugim nacijama*, tj. na temelju jasno formiranoga konfederalnog programa o savezima Kraljevine

¹⁶ Usp. dokumente navedene u bilj. br. 15; usp. P. Korunić, Program konfederalizma, nav. djelo; isti, Hrvatski nacionalni i politički program 1848–49, nav. dj.; isti, O porijeklu hrvatske nacije, nav. djelo; isti, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu (*Studija o političkoj teoriji i ideologiji*), Zagreb, 1989.

¹⁷ *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, nav. djelo, sv. II., str. 31–35, 151–154, 169–185; sv. III., str. 112–121, 167–177, 193–205; usp.: P. Korunić, djela navedena u bilj. br. 12 i 16; M. Gross i A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, nav. djelo.

¹⁸ *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, nav. djelo, sv. III., str. 167–177, 193–205; usp.: P. Korunić, djela navedena u bilj. br. 12 i 16.

¹⁹ To svjedoče brojni dokumenti u navedenim zbirkama. A najbolje to izražavaju već citirane riječi programa »Hrvatsko pitanje«: »Održati celokupnost staroga hrvatskoga zemljišta, nepustiti strancu ni jedan pedalj svoje zemlje, to mora biti najveća briga Hrvatah.« »Pozor«, brt. 23, 28. siečnja 1861.

Hrvatske s drugim narodima i političkim zajednicama, što svjedoči o otvorenosti hrvatske nacije prema drugim kulturama, nacijama i državama.²⁰

Kako vidimo, to je klasično određenje etniciteta. No, u svemu tome, o problemima porijekla i razvoja hrvatske nacije uopće i posebno o teritorijalnoj cjelokupnosti hrvatskih pokrajina, i o pravu hrvatskog naroda na pojedine dijelove spomenutog teritorija, raspravljamo više u opsežnoj raspravi. O tome postoji opsežna izvorna građa. A ovdje za ilustraciju navodimo ove primjere.

Raspravljajući o najvažnijim zadacima Hrvatskog sabora 1861. godine, F. Rački piše: »prva briga našega sabora ima biti da po mogućnosti (»možnosti«) izposluje cjelovitost naše države (tj. »države Hrvatske«, kakao je on naziva; op. P. K.), da trojednu kraljevinu (tj. ujedinjenu trojednu Kraljevinu Hrvatsku; op. P. K.) spoji u jedno državno i političko tijelo.«²¹ Štoviše, kao krajnji cilj koji pretpostavlja formiranje cjelokupnosti i samostalnosti hrvatske države, Rački ističe da je u tom pogledu ujedinjena i cjelovita trojedna Kraljevina Hrvatska općenito »lozinka hrvatskog naroda«, pa to mora biti također lozinka Hrvatskog sabora u cjelini: dakle, to mora biti program hrvatskoga nacionalnog pokreta. Prema tome, izražavajući tom prilikom shvaćanje i osnovne ciljeve hrvatske Narodne stranke uopće – koja, dakako, ne zastupa uski krug neke interesne društvene grupe, nego govori u ime cjelokupne hrvatske nacije – Rački piše da glavni cilj hrvatskoga nacionalnog pokreta treba da bude postizanje cjelokupnosti hrvatskih pokrajina (»cjelovitosti naše države«), tj. da Hrvatski sabor, kao predstavničko i zakonodavno tijelo, teritorijalno ujedini trojednu Kraljevinu Hrvatsku u »jedno državno i političko tijelo«: u jedinstvenu homogenu političku zajednicu i samostalnu »državu Hrvatsku«.

No, budući da su svi hrvatski političari tada, osobito na Hrvatskom saboru, svoje zahtjeve temeljili na sustavu pravnih i time civilizacijskih vrijednosti i procesa, Rački se odmah pita: ima li hrvatski narod »pravo to zahtijevati«? I odmah odgovara da ima na sve to »savršeno pravo«: »I to savršeno pravo i odatle proiztičuće dužnosti.« A zatim je zaključio kako Hrvatski sabor »u ime čovječnosti« i »u ime starodavnog prava« treba da zahtijeva da sve hrvatske pokrajine budu »ne samo zemljišni, ne samo geografski, već također ustavni i politički dio« ujedinjene države Hrvatske, tj. da budu integralni dio trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne i nezavisne nacionalne države.

Prema tome, hrvatski političari i u tom slučaju hrvatsku nacionalnu zajednicu nisu više osnivali pretežno na rodoslovnim i jezično-duhovnim strukturama, kako su to samo djelomično činili za vrijeme prve etape hrvatskoga nacionalnog pokreta, za vrijeme ilirskog pokreta,²² kada su mogli djelovati

²⁰ Usp. P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, nav. dj.: isti, Program konfederalizma, nav. dj.: isti, Hrvatski nacionalni i politički program 1848–49, nav. dj.; isti, O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici, nav. djelo.

²¹ F. Rački, *Prva zadaća sabora trojedne kraljevine*, »Pozor« br. 98, 29. travnja 1861.; usp. o tome: *Zakonski prijedlog narodnog zastupnika E. Kvaternika o odnošaju trojedne kraljevine prema Austriji i Ugarskoj*, Spisi saborski, nav. dj., sv. II., str. 169–181; sabsorske »Adrese« Hrvatskog sabora 1861., Spisi saborski, nav. dj., sv. III., str. 112–121, 167–177, 193–205.

²² Usp. J. Šidak i drugi, *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*, Zagreb, 1988. i tamo navedenu literaturu.

samo na području kulture. Oni su sada učinili teorijski i stvarni korak dalje: oni 1860./61. hrvatsku nacionalnu zajednicu – koja se strukturira unutar građanskog društva i stoga nužno pod utjecajem modernizacijskih tokova i procesa – promatraju kao stvarnu životnu i društvenu vrijednost, kao domovinu (Kraljevinu Hrvatsku) kojoj pripada politička i državna zajednica. A tada je, dakako, riječ o političkom, državnom, duhovno-kulturnom i civilizacijskom samoodređenju hrvatskog naroda. Riječ je, o tome nema spora, o višim oblicima svijesti i organizacije: riječ je o određenju hrvatske povijesne i prirodne zajednice, o organizaciji hrvatske duhovno-kulturne i nacionalno-političke zajednice, o integraciji hrvatske nacije.

U svakom slučaju, hrvatsku su političari na pravnim strukturama i na nacionalnim vrijednostima koje tvore povijesnu zajednicu hrvatskog naroda, osobito na hrvatskom povijesnom i državnom pravu i na hrvatskoj državopravnoj tradiciji, te na povijesnim/političkim institucijama, osnivali pravo hrvatskog naroda na ponovno političko i državno konsolidiranje, pravo na organizaciju moderne hrvatske države. Pri tome su na prirodnom i narodnom pravu osnivali pravo naroda na samoopredjeljenje, pravo na vlastitu nezavisnost i slobodu. Pa ipak, oni su prije svega na hrvatskoj povijesnoj i narodnoj zajednici – tj. na hrvatskoj kulturnoj, političkoj i državopravnoj tradiciji, koja hrvatskom narodu daje pravne strukture kao političke vrijednosti i omogućuje organizaciju novih modernih političkih i državnih institucija – temeljili zahtjev za formiranjem moderne hrvatske nacije. A to je trebalo postići:

- prvo, formiranjem homogene političke zajednice koja bi se ostvarila udruženjem segmenata hrvatskog naroda u jedan politički narod;
- drugo, stvaranjem hrvatske države putem ujedinjenja svih hrvatskih historijskih pokrajina u cjelovitu Kraljevinu Hrvatsku;
- treće, ostvarenjem samostalnosti i nezavisnosti hrvatske političke zajednice, tj. hrvatske državi, a osobito organizacijom zakonodavne i ekonomske nezavisnosti, i
- četvrto, modernizacijom hrvatske države na svim područjima javnoga života.²³

Imajući na umu sve što je rečeno o sadržaju programa »Hrvatsko pitanje«, jasno je da je tada kod hrvatskih političara bila riječ o klasičnom određenju etniciteta i time, posve sigurno, o jasnom određenju identiteta hrvatske nacije. A to su određenje, kako smo vidjeli, iskazivali na temelju: svijesti o etničkom porijeklu hrvatskoga naroda, svijesti o postojanju i trajanju u povijesti homogene hrvatske etničke zajednice, na osnovi postojanja doživljaja zajedničke cjelokupne povijesti, postojanja hrvatskog etničkog i političkog prostora, te postojanja zajedničke tradicije i prošlosti (kulturne, političke, državne i državopravne), što sve zajedno hrvatskoj naciji daje izraz individualne egzistencije. U tom slučaju, o tome ne može biti spora, jer o tome svjedoče mnogobrojni izvori, oni su hrvatsku naciju iskazivali kao proizvod povijesti, koja ulazi u

²³ Usp. P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, nav. dj.; Program konfederalizma, nav. dj.; Hrvatski nacionalni i politički program 1848–49, nav. dj.; O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici, nav. djelo.

proccs strukturiranja suvremenih europskih modernih nacija. Modernih jer se nacija strukturira, što su oni dobro znali, također na suvremenim političkim, kulturnim i društvenim vrijednostima: nacionalna zajednica, tj. nacija, po njima nastaje unutar modernoga građanskog društva, demokracije i pravne države, te njezinom modernizacijom na svim područjima javnoga života. Oni su o tome 1860.–1862. veoma mnogo pisali, u to su uložili golem napor.

U tom strukturiranju hrvatske nacije tzv. »južnoslavenska ideja« nije imala nikakvu ulogu, osim neodređene moralne; jer ta ideja, u velikoj mjeri neodređena i konfuzna, koju su tada odbacili i Srbi i Slovenci, nije posjedovala ni pravni ni politički ni društveni sustav vrijednosti na kojem bi se mogla strukturirati neka određena politička i/ili nacionalna zajednica.

Upravo zato je tada biskup J. J. Strossmayer, koji je inače dosljedno zastupao program »Hrvatsko pitanje«, ali da bi potaknuo duhovno-kulturno zbližavanje južnoslavenskih naroda, predložio osnivanje samo kulturnih institucija (Akademiju znanosti i umjetnosti, te Sveučilište i kazalište). Međutim, osnovana je samo Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, koja nije ispunila očekivanje: da u duhovno-kulturnom i znanstvenom pogledu okupi sve južnoslavenske narode. Naprotiv, u čitavoj svojoj povijesti to je bila hrvatska nacionalna institucija.

2. »Autonomija« i »samouprava«: *samostalnost hrvatske političke zajednice*. Prema programu »Hrvatsko pitanje«, koje se je rješavalo na Hrvatskome saboru 1861., uz teritorijalnu cjelokupnost Kraljevine Hrvatske, drugo najvažnije »pitanje« bilo je postizanje njezine samostalnosti i nezavisnosti (tj. »autonomije« i »samouprave«). O tome program »Hrvatsko pitanje« jasno govori:

– »Kao što se Hrvati moraju upeti (tj. boriti) da održe cjelokupnost teritorijalnu trojedne kraljevine, isto tako moraju se upeti (boriti) da održe cjelinu svoje autonomije. Bez potpune autonomije savez s Ugarskom bio bi jaram.«²⁴

Tri su elementa ovdje prisutna u njihovoj međusobnoj povezanosti:

– prvo, postizanje teritorijalne cjelokupnosti hrvatske države, tj. trojedne Kraljevine Hrvatske;

– drugo, postizanje potpune samostalnosti i nezavisnosti (»potpune autonomije«) hrvatske političke zajednice i hrvatske države;

– treće, ostvarenje teritorijalne cjelokupnosti i potpune samostalnosti hrvatske države uvjet je da Kraljevina Hrvatska može stupiti u ravnopravni savez s Kraljevinom Ugarskom, i to, dakako, na temelju novoga međunarodnog ugovora, dakle u interesnu (kon)federaciju.²⁵

Kod hrvatskih političara u njihovoj političkoj teoriji, i još više u njihovim političkim programima i ciljevima, nalazimo u tom razdoblju istaknute ove vrijednosti i strukture: nezavisnost i samostalnost hrvatske političke zajednice i hrvatske države. I doista, ni o jednom »pitanju« nisu oni toliko raspravljali

²⁴ *Hrvatsko pitanje*, »Pozor« 23, 28. siječnja 1861.

²⁵ Bio je to osnovni program Hrvatskog sabora 1861. godine; prema tome, Sabor je rješavao »Hrvatsko pitanje«. Usp. *Dnevnik sabora*, nav. dj., i *Spise saborske*, nav. dj.

koliko o postizanju nezavisnosti i samostalnosti ujedinjene Kraljevine Hrvatske, koja treba da se organizira kao moderna i u svemu potpuno samostalna država.²⁶

Ispitajmo ukratko političko i društveno značenje tih dvaju struktura i vrijednosti: nezavisnost i samostalnost hrvatske države. Prije svega, hrvatskim je političarima tada bilo jasno da bi postizanjem kulturne i zatim političke i državne nezavisnosti i samostalnosti, koje bi hrvatski narod ostvario unutar modernoga građanskog društva i konfederativnog pluralističkog sustava, napokon bio otvoren put njegovu pretvaranju i preobrazbi u modernu hrvatsku naciju.

U svakom slučaju, oni su 1860.–61. posve jasno uočili, i to su posve jasno zahtijevali, da je politička organizacija hrvatskoga naroda, postizanje njegove potpune političke i državne nezavisnosti i samostalnosti, koje on stječe na osnovi narodnog i povijesnog legitimiteta, izuzetno važno za ostvarenje unutrašnje koncentracije društvene i političke moći, koja hrvatski narod, uz modernizacijske i integracijske tokove i procese, pretvara u cjelovitu hrvatsku nacionalnu zajednicu: u modernu naciju.

Proučimo najprije kako program »Hrvatsko pitanje« definira političku i državnu samostalnost i nezavisnost. Prvo, za termine samostalnost i nezavisnost program navodi ove pojmove: »autonomija ili samouprava«. U tom značenju, koje se iskazuje u organizaciji trojedne Kraljevine Hrvatske »u jedno državno i političko tijelo«²⁷, pojam »autonomija« kao politička vrijednost i struktura sadržava zahtjev sa samostalnim upravljanjem hrvatskom državom i svim njezinim institucijama, i to nezavisno od vanjskih utjecaja. A to znači da bi hrvatski narod, kada postigne »potpunu autonomiju«, preko svojih nacionalnih institucija samostalno rješavao i organizirao sve ono što se tiče njegove države.

Evo kako o tome govori program »Hrvatsko pitanje«:

– »Samouprava kaže sama po sebi što je. Ističe iz samostalnosti narodne a protiče kroz tri živca, to jest kroz vlast organiziranja, zakonodavanja i upravljanja; sve troje narodno i nezavisno. Suverenstvo (suverenitet) naroda leži poglavito u vlasti organiziranja i zakonodavanja; vlast upravljanja samo je posljedica predašnjih; njezino je golo izvršenje. Bez ovoga trojega samouprava je prazna riječ, je laž. Sabor dakle s vlasti organizirajućom i zakonodavnom životna je jezgra samostalnosti hrvatske. Kad bi drugi kakav sabor, postojeći izvan zemlje i sastavljen od nehrvatskih zastupnika, diktirao Hrvatima njihove zakone, oni bi bili podjarmljen narod, a Hrvatska neautonomna zemlja, bila ona kolikogod hoće od svojih sinova upravljana. Ti bi hrvatski sinovi samo izvršavali tuđe naloge, koji bi tim strožiji i obvezniji vid imali, što bi bili izdati pod imenom zakona. Hoće li se federacija, a da ne zadre u vazalstvo. (...) Dakle bez čitave autonomije nećemo mi da čujemo o federaciji. Tko god bi od naših

²⁶ O tome govore gotovo svi izvori iz tog razdoblja. Mi smo taj problem istražili u opsežnoj raspravi. Usp.: »Pozor«, 1860.–1862. godine, te *Dnevnik sabora*, nav. dj., i *Spise saborske*, nav. djelo.

²⁷ E. Rački, *Prva zadaća sabora trojedne kraljevine*, »Pozor« 98, 29. travnja 1861.

drugčije savjetovao, ili od stranaca to predložio, krivo bi radio. (...) Kao što se Hrvati moraju upeti (tj. boriti) da održe cjelokupnost teritorijalnu trojedne kraljevine istotako moraju se upeti (boriti) da održe cijelinu svoje autonomije. Bez potpune autonomije savez s Ugarskom bio bi jaram.«²⁸

Analizirajmo taj tekst koji sadržava najvažniji dio programa »Hrvatsko pitanje« i ujedno osnovni cilj hrvatskoga nacionalnog pokreta. Upoznajmo se s najvažnijim vrijednostima koje su povezane s određenjem »potpune« nezavisnosti i samostalnosti hrvatske političke zajednice i hrvatske države:

a) Kako vidimo, »Samouprava« i/ili »autonomija« proistječe iz »samostalnosti narodne«, tj. iskazuje se preko postignute samostalnosti i nezavisnosti hrvatskoga naroda, njegove političke zajednice.

b) U tom smislu, »samouprava« je nužno povezana s ostvarenjem i organizacijom ne djelomične, nego »potpune« samostalnosti hrvatske države (trojedne Kraljevine Hrvatske) na cjelokupnom području njezina javnog života.

c) Ta bi se samostalnost hrvatske političke zajednice i hrvatske države iskazala preko ova tri područja:

– prvo, kroz organizaciju samostalne i nezavisne »vlasti«, tj. preko organizacije nezavisnih političkih institucija: hrvatske vlade, ministarstava, sabora, banske časti, županija, kotareva, općina;

– drugo, kroz organizaciju nezavisnoga zakonodavnog tijela, tj. Hrvatskog sabora i njegove nezavisne zakonodavne djelatnosti; Hrvatski sabor bio bi, dakle, parlament i predstavničko tijelo, koje samostalno donosi zakone i nosilac je suvereniteta hrvatskog naroda;

– treće, kroz organizaciju samostalne unutrašnje uprave (»upravljanja«) hrvatske države. A prema saborskim dokumentima, poslovi državne uprave Kraljevine Hrvatske podijeljeni su u pet osnovnih područja ili resora: vojska, vanjski poslovi, pravosuđe, unutrašnji poslovi i financije.

d) Tek tako organizirana »samouprava« omogućila bi hrvatskoj državi ostvarenje njezine potpune samostalnosti i nezavisnosti.

e) U svakom slučaju, i program »Hrvatsko pitanje« je u tome posve jasan, hrvatski narod bi ostvario svoju nacionalnu suverenost tek organizacijom samostalne vlasti i potpunom samostalnošću Hrvatskog sabora kao zakonodavnog tijela. Riječ je, dakle, o isključivim ovlastima hrvatske države da izvršuje nesmetano najvišu vlast na vlastitu teritoriju i nad hrvatskim narodom. Zalagali su se da Hrvatski sabor, kao zakonodavno tijelo i parlament hrvatskog naroda, postigne potpunu samostalnost. Drugim riječima, Hrvatski sabor je ne samo parlament hrvatskog naroda i vrhovno zakonodavno tijelo, već je nosilac suvereniteta i kao takav »životna jezgra« samostalnosti hrvatske države, tj. »samostalnosti hrvatske«.

²⁸ Usp.: *Osnova adrese sabora trojedne kraljevine na Nj. Veličanstvo, izrađena po većem odboru ad hoc; Osnova adrese troj. Kraljevine na Nj. Veličanstvo, sastavljena po zastup. narod. dru. Franji Račkom; Adresa sabora trojedne kraljevine na Nj. Veličanstvo, sastavljena po manjemu odboru ad hoc; Spisi saborski, nav. djelo, str. 112–121, 167–177, 193–205.*

f) Napokon, kako su jasno formulirali, tek kada se hrvatska politička i državna zajednica u potpunosti organizira na svim područjima javnoga života, tj. kada se ujedinjena Kraljevina Hrvatska organizira kao moderna i demokratska država, i kada postigne apsolutnu nezavisnost i samostalnost i ostvari apsolutni suverenitet, tek onda hrvatska država može stupiti u interesnu konfederaciju (»čistu federaciju«) s kraljevinom Ugarskom, ali samo na temelju dvaju ravnopravnih međunarodnih ugovora. A to je napokon trebao biti model ugovornog saveza kraljevine Hrvatske s bilo kojom drugom političkom zajednicom u Monarhiji.

Prema tome, hrvatski su političari 1860.–1861. dobro znali, i to su posve jasno izrazili u svojim zahtjevima, da hrvatska nacionalna zajednica svakako mora postići svoju kulturnu i političku individualnost (»zasebnost«) te svoju potpunu političku i državnu nezavisnost i samostalnost. Bili su uvjereni da je to uvjet ne samo za ostvarenje njezine modernizacije, u što su uložili golem napor, nego i uvjet za postizanje teritorijalne i političke cjelokupnosti, te jedinstva i slobode hrvatske nacije. Ta potpuna nezavisnost i samostalnost hrvatske nacionalne zajednice, kako smo vidjeli, svakako mora biti ostvarena na području političke, državne, zakonodavne i financijske organizacije. Prema tome, u programu »Hrvatsko pitanje«, koji je zastupao interese hrvatskoga naroda u cjelini, jasno uočavamo ove povijesne procese:

- a) proces integracije hrvatske nacionalne zajednice, stjecanje i razvijanje njezine političke i teritorijalne cjelokupnosti;
- b) proces stjecanja i organizacije političke i državne nezavisnosti i samostalnosti trojedne Kraljevine Hrvatske;
- c) proces modernizacije hrvatske države i hrvatske nacije na svim područjima javnoga života.

Zaključak

Sumirajmo rezultate naše analize:

1. Hrvatski političari, koji su stvarali moderni hrvatski nacionalno-politički i socijalni program i ujedno sustav nacionalnih vrijednosti, koji su na novim temeljima organizirali trajne kulturne i političke institucije, već su za revolucionarnih previranja 1848.–1850. u potpunosti izložili osnovna načela novoga političkog i socijalnog programa. Riječ je o sociopolitičkom programu koji govori o formiranju novih nacionalno-političkih zajednica unutar građanskoga društva i novih društvenih struktura: riječ je o pretvaranju homogenih narodnih/etničkih zajednica u teritorijalne cjelovite i u svemu samostalne nacionalno-političke zajednice. To je program o oblikovanju novih narodnih država, koje bi se međusobno udružile na temelju međunarodnih ugovora unutar srednjoeuropske austrijske konfederacije, unutar građanskoga društva, pravne države i novog parlamentarnog sustava.²⁹

²⁹ Usp.: J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49*, Zagreb, 1979., P. Korunić, Program konfederalizma, nav. dj.; Hrvatski nacionalni i politički program 1848–49, nav. dj.; O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici.

2. Bio je to politički i socijalni program austroslavizma i konfederalizma, koji je pretpostavljao izgradnju novoga pluralističkog političkog, društvenog i duhovno-kulturnog sustava, i to također unutar novoga političkog tijela i/ili političkog društva i novoga građanskoga kapitalističkog društva.³⁰

3. Sastavni dio toga političkog i socijalnog projekta, posve sigurno, bio je hrvatski nacionalno-politički program. A taj je program sadržavao ove temeljne zahtjeve: 1) zahtjev za formiranje homogene hrvatske nacionalno-političke zajednice, koja bi nastala ujedinjenjem svih hrvatskih historijskih pokrajina i 2) zahtjev za organizacijom teritorijalne cjelovite trojedne Kraljevine Hrvatske kao homogene i samostalne države. Oba procesa, uz modernizacijske tokove, utjecala bi na ubrzanje integracije hrvatske nacije.³¹

4. Bio je to zapravo program koji smo upoznali pod naslovom »Hrvatsko pitanje«, a pretpostavljao je: 1) postojanje i trajanje u povijesti homogene hrvatske etničke i narodne zajednice, koja je strukturirana na zajedništvu porijekla, prošlosti i povijesti; 2) postojanje hrvatskog naroda, koji posjeduje svoju kulturnu, političku i državopravnu tradiciju; 3) postojanje temeljnih povijesnih nacionalnih institucija; 4) postojanje organiziranoga hrvatskog nacionalnog pokreta, koji svoj duhovno-kulturni i sociopolitički program svjesno strukturira na brojnom međusobnom povezanom sustavu nacionalnih vrijednosti (na političkom, pravnom, državopravnom, društvenom, kulturnom i gospodarskom sustavu vrijednosti); postojanje, dakle, nacionalnog pokreta koji hrvatskom narodu svjesno stvara nove vrijednosti: hrvatsku nacionalno-političku zajednicu i ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku kao samostalnu državu.³²

5. Taj temeljni politički i socijalni program, prilagođen novim političkim i društvenim prilikama nakon sloma neoapsolutizma, hrvatski su političari ponovno zastupali 1860.–1861. Sada su jasno formulirali hrvatski nacionalno-politički program pod nazivom »Hrvatsko pitanje«. On je, dakako, rezultat i cilj organiziranoga hrvatskog nacionalnog pokreta, u uvjetima strukturiranja građanskog društva i novog političkog, pravnog i parlamentarnog sustava.

6. Kao nikada ranije hrvatski političari i brojni javni djelatnici u Hrvatskoj 1860.–61. organizirali su se i okupili u Narodnu stranku, u Hrvatskom saboru, oko novih političkih listova i časopisa, u brojnim društvima i nacionalnim institucijama. Njihova je cjelokupna djelatnost bila usmjerena na teorijsko osmišljavanje toga političkog i socijalnog sustava i posebno na ostvarenje hrvatskoga nacionalno političkog programa »Hrvatsko pitanje«. Bio je to program oko kojeg se okupila većina hrvatskog naroda, bez obzira na postojanje ideoloških razlika među pojedinim društvenim grupama.

7. Osnovni cilj, iskazan u programu »Hrvatsko pitanje«, u tom programu hrvatskoga nacionalnog pokreta, bio je: formirati i organizirati hrvatsku nacionalno-političku zajednicu te osnovati i organizirati teritorijalno cjelovitu

³⁰ Usp.: P. Korunić, Hrvatski nacionalni i politički program 1848–49, nav. dj.

³¹ Usp.: P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, nav. dj.; Hrvatski nacionalni i politički program, nav. dj.

³² Usp.: P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam, nav. dj.; Hrvatski nacionalni i politički program 1848–49, nav. djelo.

državu Hrvatsku, tj. trojednu Kraljevinu Hrvatsku. Prema tom nacionalnom programu, teritorijalno ujedinjena Kraljevina Hrvatska treba da bude potpuno samostalna i nezavisna (tj. »autonomna« i »samoupravna«) država, koja putem slobodne volje, i na temelju ravnopravnoga međudržavnog ugovora, može stupiti u novu interesnu višenacionalnu zajednicu, najprije u »čistu federaciju« s Kraljevinom Ugarskom i napokon unutar cjelokupne austrijske konfederacije.

8. Da bi to postigli, hrvatski su se političari, koji su pripadali različitim interesnim društvenim grupama i političkim strankama, sada još više pozivali na hrvatsku političku, državnu i državnopravnu tradiciju a time na hrvatsku povijesnu zajednicu. Pozivaju se nadalje na svijet pravnih normi, na međunarodno pravo, međunarodne ugovore, međunarodnu pravdu i pravednost, na prirodno i narodno pravo, te na narodni i državni suverenitet. A sve to u nastojanju da postignu teritorijalnu cjelokupnost i političku samostalnost ujedinjene hrvatske države tj. trojedne Kraljevine Hrvatske, i to unutar njezinih povijesnih, etničkih i političkih granica, i da Habsburšku monarhiju pretvore u srednjoeuropsku konfederativnu demokratsku zajednicu ravnopravnih naroda, dakako, unutar pluralističkoga političkog, društvenog i duhovno-kulturnog sustava.

9. U svakom slučaju, hrvatski političari i javni djelatnici različitog profila – organizirani unutar hrvatskoga nacionalnog pokreta, na različitim stupnjevima, etapama i ritmovima istog pokreta u razdoblju 1860.–1861. godine – izložili su temeljni i zaokruženi sustav nacionalnih vrijednosti, sadržan u hrvatskom nacionalno-političkom programu »Hrvatsko pitanje« i u konfederativnom pluralističkom političkom i društvenom sustavu, koji odgovara programu prilagođenom građanskom društvu u razvoju i dinamičnom parlamentarnom sistemu. Polazeći svjesno od tih povijesnih i društvenih procesa, znali su – i to su posve jasno izrazili da na razvoj etnosa uopće i napose na formiranje i razvoj hrvatske nacionalne zajednice, tj. na formiranje i organizaciju hrvatske nacionalno-političke zajednice i hrvatske države, utječu u prvom redu političke, državne, pravne, društvene, duhovno-kulturne i gospodarske vrijednosti u njihovoj međusobnoj interakciji, ali uz političku akciju i mobilizaciju cjelokupnog naroda. O svemu tome svjedoče mnogobrojni dokumenti.

10. Napokon, taj hrvatski nacionalno-politički i socijalni program i konfederalni pluralistički politički i društveni projekt pretpostavljali su i od tada dalje u XIX. stoljeću utjecali na ove povijesne i društvene procese i na formiranje ovih zajednica i vrijednosti:

a) Na formiranje hrvatskoga političkog naroda, to jest na udruženje svih segmenata hrvatskog naroda u jedan politički narod, u jedinstvenu sociopolitičku i sociopravnu cjelinu, što je u potpunosti omogućavalo formiranje moderne hrvatske nacije.

b) Na formiranje jedinstvene i cjelovite hrvatske nacionalno-političke zajednice, koja je nastajala ujedinjenjem svih hrvatskih historijskih pokrajina u jedinstvenu teritorijalnu političku cjelovitost, tj. formiranjem, organizacijom i modernizacijom hrvatske države (trojedne Kraljevine Hrvatske).

c) Taj politički i socijalni program pretpostavljao je postizanje i očuvanje cjelokupnosti hrvatskoga političkog i državnog teritorija, i to kao povijesne zajednice hrvatskog naroda i ujedno kao moderne nacionalno-političke zajed-

nice, koja se strukturira unutar građanskog društva te pravnog i parlamentarnog i sustava.

d) Ujedno, taj program traži postizanje potpune političke i državne samostalnosti, nezavisnosti i suverenosti ujedinjene Kraljevine Hrvatske kao zasebne države i potiče organizaciju cjelokupnog posve samostalnog unutrašnjeg političkog, zakonodavnog, upravnog, sudskog, kulturnog i gospodarskog sustava.

e) To u prvom redu znači formiranje samostalne i autonomne hrvatske vlade i autonomnih političkih i državnih institucija, a osobito autonomnoga centralnog političkog i državnog tijela; nezavisnog Hrvatskog sabora kao zakonodavne institucije.

f) Time su u svakom pogledu već u razdoblju 1860.–1861. stvoreni povijesni uvjeti za konačno formiranje moderne hrvatske nacije, dakako, na ovim razinama: jasno formuliranih nacionalnih zahtjeva i ciljeva, formiranoga nacionalno-političkog i socijalnog programa, organizacije nacionalnog pokreta, postupne mobilizacije širih slojeva naroda i svjesnog usmjerenja prema tom nacionalnom cilju. Jer nacija, njezino formiranje i razvoj, upravo ponajviše ovisi o postojanju političkog tijela i homogene političke zajednice, tj. samostalne države. A u tom slučaju: formiranje hrvatske nacije ovisilo je o postojanju i modernizaciji hrvatskoga političkog sustava, o izgradnji i organizaciji političkog tijela, o formiranju homogene duhovno-kulturne te ekonomske i političke zajednice, i to unutar teritorijalno cjelokupne i samostalne Kraljevine Hrvatske kao demokratske države. Bio je to glavni cilj nacionalnog pokreta i njegova programa pod nazivom »Hrvatsko pitanje«, programa koji je na svim područjima javnoga života odredio identitet hrvatske nacije.

III.

Povijesni izvori

*Hrvatsko pitanje.*³³ Hrvatsko je pitanje mnogostručno. Glavne su mu točke: autonomija, ili po naški samouprava, održanje Međimurja, sjedinjenje i uređenje granice,³⁴ pridruženje Dalmacije, uređenje odnošaja s Ugarskom. Mi ćemo o svakoj točki prozboriti u kratko ali jasno, bez plašivoga mućanja i vijuganja, kao i bez nezakonitoga pretjerivanja, prozborit ćemo na sva usta, kao što je svakoga slobodnoga građanina dužnost sboriti, kadgod se povede javna rieč o narodnih interesih.

Samouprava kaže sama po sebi šta je. Iztiče iz samostalnosti narodne a protiče kroz tri živca, to jest kroz vlast organiziranja, zakonodavanja i upravljanja; sve troje narodno i nezavisno. Suverenstvo naroda leži poglavito u vlasti

³³ »Pozor« br. 33, 28. siječnja 1861.

³⁴ Tj. ujedinjenje Vojne krajine s maticom zemljom: Trojednom Kraljevinom Hrvatskom unutar građanskog sustava.

organiziranja i zakonodavanja; vlast upravljanja samo je posljedica predašnjih; njezino je golo izvršenje. Bez ovog trojega samouprava je prazna riječ, je laž. Sabor³⁵ dakle s vlasti organizirajućom i zakonodavnom životna je jezgra samostalnosti hrvatske. Kad bi drugi kakav sabor, postojeći izvan zemlje i sastavljen od nehrvatskih zastupnikah, diktirao Hrvatima njihove zakone, oni bi bili narod podjarmljen, a Hrvatska neautonomna zemlja, bila ona kolikogod hoće od svojih sinovah upravljana. Ti bi hrvatski sinovi samo izvršavali tuđe naloge, koji bi tim strožiji i obvezniji vid imali, što bi bili izdati pod imenom zakona. Hoće li se federacija s Ugarskom? neka bude s drage volje, nu pod uvjetom da ostane čista federacija a da ne zadre u vasalstvo. Kad pomislimo, da i posestrina srbska kneževina, premda vasalna, ima svoj zakonodavac sasvim nezavisan savjet, bi li tkogod i pomisliti mogao, da podpuno samostalna trojedna država³⁶ bez toga bude? Dakle bez čitave autonomije³⁷ nećemo ni da čujemo o federaciji. Tkogod bi od naših drugčije savjetovao, ili od stranacah to predložio, krivo bi radio. Održati cjelokupnost staroga hrvatskoga zemljišta,³⁸ nepustiti strancu ni jedan pedalj svoje zemlje, to mora biti najveća briga Hrvatah. Zlo po narode, koji to upuštaju! Medumurje je naseljeno našim narodom, naše je od starine bilo, nam je vraćeno, naše mora i ostati.

Nije li granica³⁹ cjelokupni dio hrvatskoga zemljišta? A s druge strane nisu li s patentom od 20. listopada⁴⁰ vraćena narodom austrijskim njihova prava na temelju historičnom? Pa kad je to tako, tad nemože ni pitanja biti o sjedinjenju građanske i vojničke Hrvatske.⁴¹ Hrvati pod puškom ono su, što i Hrvati bez puške; što je dato jednim, mora se dati i drugim; dapače, ako se olakšice moraju mjeriti prema teretom, to bi Hrvati pod puškom imali biti još jače nego Hrvati bez puške zastupani na jednom mjestu, gdje se vieća o polakšicah i blagostanju celoga naroda. Graničari dakle moraju se i od svoje strane pobrinuti da budu predstavljeni na saboru, a sabor opet ne smije započeti svoje sjednice bez graničarskih zastupnikah. Započevši ih bez obih saborah neće predstavljati sav hrvatski narod, pa neće ni zakonit biti, on će nasuprot faktično pristati na razkomadanje teritorijalne celosti, na osakaćenje autonomije, i natovarit će na sebe i sramotu i odgovornost ogromnu. Tko bi inače smio izaći na polje i reći tim hrabrim graničatom: Vama jedinim u kraljevini⁴² zatvorena su vrata sabora vašega? Jok! to bi bila vrlo ozbiljna stvar; s tom se u naše vrijeme nije šaliti; takovu politiku mi nebi mogli nikomu savjetovati. Hrvati kao što mogu tako nek i umiju to učiniti, da svaki uzpočituju njihova prava. No, treba li granica da obstane za obranu najprije hrvatske krune, pak ugarske, pak austrijske? Nek obstane, ali tako da sve što u njoj nije vojnik u službi bude čist

³⁵ Riječ je o Hrvatskom saboru kao zakonodavnom tijelu.

³⁶ Trojedna Kraljevina Hrvatska kao samostalna država.

³⁷ Tj. bez postignute potpune samostalnosti i nezavisnosti hrvatske države.

³⁸ Riječ je o cjelokupnom hrvatskom etničkom i političkom teritoriju.

³⁹ »Granica« – riječ je o Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini.

⁴⁰ Riječ je o Listopadskoj diplomi od 20. X. 1860.

⁴¹ »Pitanje« ujedinjenja vojne krajine s građanskom Hrvatskom samo po sebi je jasno: to se mora postaviti kao zahtjev.

⁴² U trojednoj Kraljevini Hrvatskoj.

građanin hrvatski, a sve što je vojnik u službi, da izvan kraljevine prolijeva samo toliko krvi za stvar obću, koliko je porazmjerno prolijeva Niemac, i Magjar, i Vlah, i druga braća, a nijednu kapljicu više. Nam je krv naša skupocjena kao god i drugim narodom. Granica je dugo vrijeme desetkovana bila; treba već da prestane ta nakazna nepravda. Budu li je naši trpjeli? i zaslužiti će je.

Kakve su to mistifikacije u Dalmaciji? Jedno se kaže a drugo se izpod ruke radi! Kad će se jednom postupati lojalno s narodom? O tome je vrijeme; lojalnost će biti najbolja politika, da se povrati podrmamo povjerenje u carstvu austrijskom, najjača sveza između raznih naroda i prijestolja. Crno ili bijelo; ali samo da je lojalno. Žalostno je što neki Dalmatinci pored svega svoga patriotizma neviđaju postavljenu im zasjedu, već onako gude kako im vjetar mistifikacije puše. Pa što gude? Hrvati bez pitanja Dalmatinaca hoće da ih sjedine; Dalmatinci neopiru se sdruženju,⁴³ ali hoće svoju autonomiju ulicu zadarske gubernije. A mi sad pitamo te malo razsudjive patriote: kako su i preko koga Hrvati mogli upitati Dalmatince? Zar preko talijanskih činovnika, koji u sjedinjenju vide, premda neosnovano, svoju propast? Zar preko zadarske gubernije, koja bi sjedinjenjem izgubila svoje agovanje? A bi li preko tih kanalah pitanje Hrvatah i došlo do puka dalmatinskog? Ili ima ovaj puk kakvo narodno predstavništvo, da bi se moglo na njega obratiti? A bi li bilo i zakonito upitati mimo vladara narod, kojim se absolutistično vlada? Što je dakle ostajalo? Obratiti se vladaru i iskati da i Dalmatinski poslanici dođu u bansku konferenciju a docnije u sabor. Ovo su jedina mjesta gdje se može zakonitim putem slobodna rieč povesti između jednoga i drugoga puka. Hrvati bi bili pogriješili proti svakoj konvenciji političnoj odnosno na vlada i na puk dalmatinski kad bi bili drugčije postupali. Ali ovaj posljednji nije poznat s timi formami sbog nesrećne sisteme, pod kojom je od vjekovah stenjao, pa se sad ljuti, što mu se otvara jedno zakonito mjesto za slobodno narodno dogovoranje! Malobrojan puk,⁴⁴ čestica odtrgnuta od naroda hrvatskoga, koja je narodnost i slobodu svoju izgubila u svih strukah javnoga života, sad kad se nastoji da se povrati u njedra slobodnoj materi svojoj, boji se za slobodu! Ta čestica hoće narodnu autonomiju i zadarsku guberniju, nemisleći kakva ta autonomija može biti pored poitalijančene većom stranom inteligencije u zemlji, i zavisnosti zadarske gubernije od bečkog ministarstva!

Čudnoga doista primjera u historiji! čudnoga nazadnjačkog posla u sadašnjem vieku! Žalostnoga neviđanja svojih interesah! Svi se sviestni narodi sada grupiraju u mase, ili se napinju da to postignu. Gledajte na Italijane, na Rumune, na Mađare, na Niemce i druge, a naši Dalmatinci, koji se do Cetinje sami zovu Hrvati, htjeli bi autonomiju odijeljenu od Hrvatske! Braćo moja,

⁴³ Tj. sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom unutar Kraljevine Hrvatske.

⁴⁴ Radi se o tzv. »Slavo-Dalmatima« (»autonomašima«). Naime, u vrijeme hrvatskoga nacionalnog pokreta, osobito nakon 1860. godine, oligarhijska malobrojna urbana društvena grupa (»autonomaši«) nastojala je osigurati svoj ekonomski i društveni položaj i time ekonomsku i političku moć očuvanjem Dalmacije kao posebne političke zajednice unutar Monarhije. pri tome su »Slavo-Dalmati« polazili od gledišta o postojanju posebnog »slavo-dalmatinskog naroda«. Tome se, kako vidimo, suprotstavlja program »Hrvatsko pitanje«.

znate li što bi bila autonomija od 400.000 dušah? Bila bi zgrada od papira, koju bi prvi vjetar odnio; znate li što bi bila zadarska gubernija? Bila bi stari vaš lanac oko vrata, kojim stegnuti niste mogli do sada razvijati ni narodnost ni slobodu vašu, ni vaše materijalno blagostanje; znate li što bi bilo vaše usamljenje? Bilo bi nesnosan teret narodu i njegovo pripremanje za jaram talijanski. Italija sanja o gospodovanju na jadranskom moru; ali na tom moru ona neima nijednog dobrog pristaništa; ova su sva na protivnoj obali slavenskoj, i bez ovih od gospodovanja neima ništa. Italija dakle da bi to postigla, mora se napeti da naša pristaništa osvoji, a usamljene Dalmacije to joj osvojenje zdravo olakšava.

Po samom položaju svom topografičnom, etnografičnom i financialnom Dalmacija mora neizbježno da rieši između trojedne kraljevine⁴⁵ i Italije, između narodnosti i denacionalizacije,⁴⁶ između svoje slobode i tuđinskoga jarma. Hoće li slobodu? Hrvatska takovu ima, kakovu i Mađarska, a ni jedna druga država austrijska; hoće li materijalno blagostanje? Ona ne može pomoću Italije, već Hrvatske doživiti oslobođenje onih predielah, iz kojih joj jedino vratak blagostanja može poteći. Osamljena Dalmacija zar će moći što god dobiti materialno, ili će namiriti i same troškove svoje? Zar će steći veću slobodu nego Hrvatska? Čudna posla, te sve ovo i mnogo još koješta neuidaju neki dalmatinski patrioti! Ali takovih je malo, a veća strana, i to najbolji, hoće sjedinjenje. Sav Kotor u tom smislu izražava; Dubrovnik, koji još ima živog čuvstva u narodnosti i slobodi i interesih svojih, na to će pristati. Ove dvije pokrajine hoće sjedinjenje, a Spljet i Zadar, gdje je stara hrvatska stolica i gnjezdo hrvatsko bilo, Spljet i Zadar odmeću se. A zašto? Zato što su italomani prevarili prost hrvatski narod, pa se napinju da ga konačno dobiju na svoju ruku. Dakle ti ljudi upotrebljuju laž i spletke, a organ im je sramotna tršćanska Sferza, nazadnjačke novine, kakovih neima u svoj Europi.

Sabor hrvatski na temelju prava historičnoga ujamčenog carskim patentom ima se najživlje pozvati na teritorijalnu cjelost trojedne kraljevine, kojoj se pri sjedinjenju bar okružje zadarsko i spljetsko nemože odreći, a okružja dubrovačko i kotorsko niti hoće, niti smiju, niti mogu ostati usamljena. Ako pak po mudrovanju Sferze ministarstvu bečkom treba mornarah od Beča zavisećih, to će ih se dovoljno naći u Istriji, a i mornari trojedne kraljevine braniti će carstvo, koliko god i drugi.

Najposlije, počem je sjedinjenje srbske Vojvodine s Ugarskom dekretirano proti srbskim historičkim pravom i izraženoj većini pokupljenih glasovah u Srbstvu, mi mislimo da je mnogo lakše i dosljednije sjediniti Dalmaciju po pravu historičnom. Mistifikatori nek dobro pazе što rade, jer mistificirajući nas i naš narod u Dalmaciji, mogu se na jedanput naći i sami mistificirani. Godina 1848. nije daleko, pa se oni mogu još dobro sjetiti, što su onda radili po primorskih gradovih, ovi isti italodalmatski korifei i kako su žalili, što se sardinska flota nepribližava obalam našim. Vuk ako mienja dlaku nemienja čudi, a mi Hrvati ne samo što nedajemo naša pristaništa strancu, već netrpimo ni da preko

⁴⁵ Tj. trojedne Kraljevine Hrvatske u kojoj je Dalmacija integralni dio.

⁴⁶ Prema uvjerenju hrvatskih političara i brojnih intelektualaca, većina stanovnika u Dalmaciji je hrvatskog porijekla. Usp.: P. Korunić, O porijeklu hrvatske nacije, nav. djelo.

stranacah, koje smo u svoja njedra primili, ostanu izložena opasnim eventualnostima.

Kao što se Hrvati moraju upeti,⁴⁷ da održe celokupnost teritorijalnu trojedne kraljevine, isto tako moraju se upeti, da održe celinu svoje autonomije. Bez podpune autonomije savez s Ugarskom bio bi jaram. Zaključujemo pretres ovoga pitanja s tom opomenom, da će predstojeći sabor biti odsudan za trojednu kraljevinu; da narod mora dobro paziti, koje će ljude izabrati za svoje na njemu zastupnike, a da od ljudih, kojim narod preda u ruke svoju sreću, ako njeke ne budu osjećali u sebi svu nužnu u ovaj čas muževnost, podpuno rodoljbnno požrtvovanje i gotovost predusresti stoično svaku buru, pa i najveće opasnosti, ti ljudi nek se zahvale narodu i na sabor nek ne dolaze.

S U M M A R Y

THE CROATIAN QUESTION IN 1860/61

The author discusses the program »Croatian Question« from 1861, which was the political program of the Croatian People's Party and the Croatian Diet. In that sense, it represents the political program of the entire Croatian national movement, which aimed at the creation of a modern Croatian state with all most important institutions. The author argues that there were no other national programs at the time.

⁴⁷ »Upeti« – boriti, nastojati.